

Gülyanaq VERDİYEVA
magistrant

AZƏRBAYCAN MİLLİ EA MƏRKƏZİ ELMİ KİTABXANASININ ŞƏRQ ƏDƏBİYYATI FONDUNUN YARANMASI TARİXİNDƏN

Müstəqillik şəraitində yaşadığımız bu günlərdə informasiya blokadasını yarıb Azərbaycan həqiqətlərini dünya dövlətlərinə və ictimaiyyətinə çatdırmaq işində mühüm informasiya vasitələrindən biri olan kitabxanalar da böyük rol oynayır. Azərbaycan Milli EA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası bu sahədə xüsusilə böyük işlər görür.

Azərbaycan Milli EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının şərq ədəbiyyatı fondunun yaranması kitabxananın yaranması ilə paralel olduğu üçün bu məqalədə kitabxananın yaranması tarixinə də toxunulmuşdur.

Azərbaycan Milli EA-nın Mərkəzi Elmi Kitabxanası Azərbaycanın ilk böyük elmi və mədəni-maarif müəssisələrindən biridir. Kitabxananın yaranması respublikada kadrların hazırlanmasında və elmi fikrin inkişafında mühüm mərkəz olan ali təhsil ocaqları və elmi-tədqiqat idarələrinin meydana gəlməsi və inkişafı dövrünə təsadüf edir. Belə elmi idarələrdən biri "Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyəti" idi (9).

Cəmiyyət qısa müddət ərzində öz səmərəli fəaliyyəti ilə şöhrət qazandı, respublikada elmin, maarifin inkişafına müsbət təsir göstərdi, respublikanın tarixini, arxeologiyasını, etnoqrafiyasını və təbii sərvətlərini öyrəniş işində böyük rol oynadı.

"Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyəti" 1923-cü ildə yaradılmışdır. Tezliklə professor A.V.Baqri başda olmaqla Cəmiyyətin tərkibində bibliografiya bürosu yaradıldı (1). Büro Cəmiyyətin nəşrlərini mübadilə və ya satınalma yolu ilə toplanmasını təklif etdi. Büronun ilk məqsədi Azərbaycan haqqında nəşr olunmuş materialların əlifba göstəricisini tərtib etməkdən ibarət idi (2). Artıq vahid kitabxana yaratmaq, cəmiyyəti maraqlandıran məsələlərə aid əsərləri bir yerdə cəmləşdirmək ehtiyacı hiss olunurdu. Cəmiyyət tərəfindən 1925-ci ilin yanvarında vahid kitabxana yaratmaq haqqında qərar

qəbul olundu (3). Beləliklə, 1925-ci ilin ortalarında Azərbaycan Milli EA Mərkəzi Elmi Kitabxanasının əsasını təşkil edən Cəmiyyət kitabxanasının yarandığı tarix hesab oluna bilər (4). Bir qədər sonra Cəmiyyət kitabxanası və Bibliografik Büronun işində əmələ gələn təkrarçılığı aradan qaldırmaq üçün 1925-ci ilin avqustunda Cəmiyyət Kitabxanası ilə Bibliografik büronun birləşdirilməsi həll edildi. Beləliklə kitabxana-bibliografiya bürosu yaradıldı (7).

Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyətinin 1926-cı ildəki fəaliyyəti haqqında məruzədə göstərilir ki, Cəmiyyətin kitabxanası elmi iş üçün son dərəcədə böyük əhəmiyyətə malik olmuşdur. Həmin ildə də kitabxanada oxu zalı elmi-metodik kabine təşkil olundu. 1928-ci ildə isə kitabxananın işində fəal iştirak edən alimlərdən ibarət kitabxana komissiyası yaradıldı (5).

1929-cu ildə "Azərbaycanı Tədqiq və Təəbbüb Cəmiyyəti"nin bazası əsasında Azərbaycan Dövlət Elmi Tədqiqat İnstitutu (ADETİ) təşkil olundu (8).

Məlum olduğu kimi, bəhs olunan dövrdə Azərbaycanın tarixinə, etnoqrafiyasına, iqtisadiyyatına, ədəbiyyatına, dilinə, mədəniyyət və incəsənətinə dair ədəbiyyat yox dərəcəsində idi. Buna görə də respublikada qeyd olunan sahələr üzrə elmi-tədqiqat işlərinin geniş şəkildə aparılması ciddi çətinliklərlə qarşılaşırdı. Məhz buna görə də ADETİ-nin kitabxanası qədim əlyazmaların və çap şəklində olan nadir kitabların toplanılıb kitabxananın fonduna daxil edilməsində xeyli iş görmüşdür. Belə ki, həmin dövrdə respublikanın eləcə də ölkənin ayrı-ayrı müəssisələrindən və bir çox şəxsi kitabxanalarından qiymətli ədəbiyyat əldə edilmişdir.

Qafqaza aid qiymətli ədəbiyyata malik olan professor L.Q.Lapinskinin şəxsi kitabxanası və 1881-1898-ci illərdə Tiflisdə nəşr olunan "Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа" jurnalında bir sıra dəyərli məqalələrlə çıxış etmiş N.D.Kalaxevdən qalmış folklorə aid materiallar da kitabxananın fonduna daxil edilmişdir. Bu dövrdə kitabxananın fonduna Şərq xalqlarının dillərinə aid bir çox qiymətli əsərlər və əlyazma materialları da daxil edilmişdir.

Kitabxananın fonduna Nizaminin, Xaqaninin, Xosrov Dəhləvinin, Abbasğa Nəzirinin, Qarabağ şairlərinin, "Məclisi-üns" iştirakçılarının da bəzi əsərləri və onların əsərlərinin qədim siyahıları da toplanmışdır. Toplanmış bu ədəbiyyatlar Mərkəzi Elmi kitabxanada Şərq ədəbiyyatı fondunun yaranması üçün baza hesab oluna bilər.

Fondunun universal xarakter daşması kitabxanada müxtəlif sahələr üzrə şöbələrə yaradılmasına səbəb olmuşdur. Ümumiyyətlə kitabxanada 15 şöbə fəaliyyət göstərir ki, onlardan biri də 1959-cu ildən fəaliyyətə başlayan Şərq ədəbiyyatı fondudur. Qeyd etmək lazımdır ki, bu fondun yaradılması 1958-ci ildə Bakıda Şərqşünaslıq İnstitutunun açılması ilə əlaqədardır (11). Çünki məhz bu ildən sonra böyük kitabxanaların çoxunda şərq ədəbiyyatı şöbələri açılmağa başlandı. Həm Azərbaycanın yerləşdiyi ərazi, həm də Azərbaycan xalqının İran, Türkiyə və ərəb ölkələri ilə tarixən və mədəni cəhətdən yaxın olması, həmçinin Azərbaycan alimlərinin Şərq ölkələrinin aktual problemləri ilə məşğul olmaları belə bir institutun yaradılmasına zəmin yaratmışdır. Bunu nəzərə alaraq Elmlər Akademiyasının Rəyasət heyəti 1959-cu ilin əvvəllərində Akademiyanın Mərkəzi Elmi Kitabxanasında Şərq ədəbiyyatı fondunun təşkilinə başladı, Mərkəzi Elmi Kitabxanada toplanmış bütün şərq dillərində olan ədəbiyyat bu fondun tərkibinə verildi və bu fond Şərqşünaslıq İnstitutunun elmi-tədqiqat işlərinin planına uyğun müvafiq ədəbiyyat-ları komplektləşdirilməyə başlandı.

Şərq ədəbiyyatı fondu yaranarkən onun 2 nəfər əməkdaşı olmuş, fondada isə şərq dillərində cəmi 300 nüsxə ədəbiyyat toplanmışdır.

Şərq ədəbiyyatı fondunun komplektləşdirilməsini genişləndirmək məqsədilə Mərkəzi Elmi Kitabxananın Elmi Metodiki Şurasının qərarı ilə 1970-ci ildə Şərq ədəbiyyatı şöbəsi yaradıldı. Hazırda şöbənin 5 nəfər əməkdaşı var: türkoloq, ərəbşünas, farsşünas, islamşünas və 1 nəfər kitabxanaçı-bibliograf. Hər bir əməkdaş öhdəsinə düşən vəzifəni dəqiqliklə və ixtisasına olan məhəbbətlə yerinə yetirir. Şərq ədəbiyyatı şöbəsi öz işini illik iş planına uyğun həyata keçirməyə çalışır. Hər il üçün illik iş planı tərtib olunur və şöbə bir il ərzində aşağıdakı işləri həyata keçirməyə çalışır.

Şərq ölkələrindən mübadilə yolu ilə aldığı ədəbiyyatın komplektləşdirilməsi, təsviri və sistemləşdirilməsi, redaktəsi, şərq dillərində əlifba, sistemli, kitab adlarının göstəricisinə görə və xidmət kataloqlarının tərtibi və redaktəsi üzrə işin təşkili, məlumat bibliografiya bülletenlərinin ildə iki nömrəsinin hazırlanıb çap edilməsi, şöbəyə daxil olan jurnalların qeydiyyatı, jurnal məqalələrinin təsnifatı, mövzu sərgilərinin təşkilində iştirak etmək, şərq ədəbiyyatı fondunda oxuculara yüksək səviyyəli xidmət, kataloqların yanında növbətçilik, şifahi və yazılı arayışların tərtibi, dövrü mətbuatın kataloqda qeydiyyatı, ərəb, fars, türk, Azərbaycan dilində ərəb əlifbası ilə

alınan ədəbiyyatın aktlaşdırılması, mikrofilmlər və fotosurətlərin kataloqlarına və ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində olan inqilaba qədərki dövrü mətbuata nəzarət, elmi konfranslarda, sessiyalarda iştirak etmək kimi vəzifələri yerinə yetirir (6).

Şərq ədəbiyyatı fondu mütəxəssislər üçün qiymətli və əvəzsiz məxəzlərdən biri olub, nadir kitabların sayına görə Mərkəzi Elmi Kitabxananın ən diqqətəlayiq guşələrindən biridir. Burada Şərqə aid nadir elmi kitablar, məcmuələr, dövrü mətbuat nüsxələri, həmçinin kitabxananın arxiv fondu (1920-ci ilə qədər Azərbaycanda nəşr edilmiş ədəbiyyat) mühafizə olunmaqdadır. İnkilaba qədər və inkilabdan sonrakı dövrlərdə Azərbaycanda nəşr olunmuş kitab və dövrü mətbuatı özündə cəmləşdirən arxiv fondu istifadə baxımından alim və tədqiqatçılar üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Arxiv fondu Azərbaycanda ictimai fikir tarixinin öyrənilməsində müəyyən rol oynayır. Bu fond nəinki Azərbaycan xalqının, eləcə də Yaxın və Orta Şərq xalqının ədəbiyyatının öyrənilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir.

1900-cü ildən başlayaraq nəşr olunan, Azərbaycanda savadsızlığın ləğv olunması uğrunda mübarəzədə istifadə edilən müxtəlif dərsliklər, qiraət kitabları (M.Mahmudbəyovun "Qiraət kitabı", H.Zeynallı və A.Şaiqin "Ədəbiyyat dərsliyi" kitabları), həmçinin qədim və orta əsr Azərbaycan ədəbiyyatının nadir nüsxələri, M.Füzulinin "Leyli və Məcnun"u, M.P.Vaqifin, S.Ə.Şirvaninin əsərləri, F.Köçərlinin "Azərbaycan ədəbiyyatı materialları" və s. fondu zənginləşdirən qiymətli əsərlərdir. Bu fondada dünya ədəbiyyatından, o cümlədən rus ədəbiyyatından və Şərq dillərindən tərcümə əsərləri də vardır. Məsələn, "Kəşfül-həqayiq" (Quranın 3 cildlik tərcüməsi), C.Zeydanın "Ərmənusa", "Əzra və Qureys", Sədinin "Gülüstan", V.Şekspirin "Hamlet", "Otello", A.S.Puşkinin "Kapitan qızı" və s. göstərmək olar. Arxiv fondunda Azərbaycan ədəbiyyatından Ə.Haqverdiyevin, C.Məmmədquluzadənin, H.Cavidin, N.Nərimanovun, Ü.Hacıbəyovun və b. əsərləri də özünə məxsus yer tutur. Arxiv fondunda dövrü mətbuat da mühafizə olunur. Bunlardan "Molla Nəsrəddin", "Maarif və mədəniyyət", "Babayi-Əmir", "Dəbistan", "Şərq qadını", "Haqq yolu" və s. jurnalları göstərmək olar. Arxiv fondunda "Azərbaycan fəqərəsi", "Vətən yolunda" qəzetləri də mövcuddur.

Şərq ədəbiyyatı fondunun xeyli hissəsini ərəb, fars və türk dillərində olan kitab, jurnal və qəzetlər təşkil edir.

Türk bölməsində olan C.Qüdrətin hazırladığı Füzulinin külliyyatı, Ə.Nesimin müasir türkcəyə çevirdiyi "Leyli və Məcnun" (Ankara,

1972), Vilkin Adalının hazırladığı "Aşıq Qərib" (Ankara, 1972), B.Vahabzadənin türk dilinə tərcümə olunan şeirləri (bir neçə nəşrdə), Nizaməddin Onkun hazırladığı "Aşıq Ələsgər" kitabı (1964), M.Ə.Sabirin "Hophopnamə" (FİTKF, 1975), "Dədə Qorqud kitabı" (bir neçə nəşrdə), "Türkiyə tarixi" (12 cildə), "İslam ensiklopediyası" və s. türkoloq alimlərin ən çox müraciət etdikləri kitablardır.

Şərq fondunda Yaxın və Orta Şərqdə poeziya dili kimi tanınmış və bir çox klassik şərq şairlərinin dili olan farsca da zəncin elmi bədii kitablar var. Fondun İran bölməsində mövcud olan kitablardan nümunə olaraq "Məhsəti Gəncəvinin divanı" (Tehran, 1342), Ə.Xaqani Şirvaninin "Divanı" (Tehran), M.Şəhriyarın külliyyatı, Doktor Əli Zərgərinin nəbatat aləmindən bəhs edən iki cildlik "Reyhani Darunı" əsəri, Xoca Nəsrəddin Tusinin risabələri, N.Gəncəvinin müxtəlif illərdə nəşr olunmuş "Xəmsə"si, o cümlədən Bombay nüsxəsi (1304), Molla Fətullah Kaşaninin Quranı təfsir edən 5 cildlik "Mihnacül Sadiqin" (1346), Məhəmməd Hüseyn Təbrizinin 5 cildlik "Bürhanə qate" və s. əsərləri göstərmək olar.

Fondun ərəb bölməsində ümumdünya şöhrəti qazanmış orta əsr ərəb tarixçilərinin, filosoflarının, səyahatçıların, şairlərinin əsərləri saxlanılır. Bunlara misal olaraq Əbu Əli İbn Sinanın "Ən-nicat" (Misir, 1331), İbn əl Əsirin 13 cildlik "Ən-Kamil-fit-tarix", İbn Həcərin 12 cildlik "Təzyubi-təzhib", Təbəriyin 8 cildlik "Tarix" və b. əsərlər şərqşünas alimlərin ən çox müraciət etdikləri əsərlərdir (10).

Fondda həmçinin foto-surət, mikrofilm bölmələri, Şərqə aid Qərbi Avropa dillərində olan ədəbiyyat da vardır.

Ümumiyyətlə, Şərq ədəbiyyatı fondu ciddi və gərgin tədqiqatla məşğul olan alimlərin, elm aləmində ilk addımlarını atan aspirantların tələbatını ödəyən qiymətli elmi və bədii əsərlərlə, böyük tarixi əhəmiyyəti olan nadir nüsxələrlə zəngindir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Milli EA Arxiv, f. 1, s. 1, qutu 1, vərəq 4.
2. Azərbaycan Milli EA Arxiv, f. 1, s. 1, qutu 1, vərəq 7.
3. Azərbaycan Milli EA Arxiv, f. 1, s. 1. Saxlanma vahidi 2, iş 1, vərəq 4-5.
4. Azərbaycan Milli EA Arxiv, f. 1, s. 1 saxlanma vahidi 32, vərəq 8-18.

5. Azərbaycan EA Mərkəzi Elmi Kitabxanası: Bələdçi / Tərtib ed.: M.M.Həsənova, N.B.Listenqarten. – B.: Elm, 1990. – 68 s.

6. Azərbaycan Milli EA-nın Şərq ədəbiyyatı şöbəsinin 1999-cu il hesabatı. – S. 3.

7. Багрий А.В. Материалы для библиография Азербайджана: вып. 1. – Б.: 1924. – 87 с.

8. Мəhərrəmov Ə.В. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Əsaslı Kitabxanasında bibliografiya işinin yaranması tarixindən (1923-1945) // Elmi əsərlər: Kitabxanaşünaslıq və bibliografiya. – B.: ADU, 1974 №2. – S. 52-56.

9. Məmmədəliyev Y. Azərbaycanca elmin inkişafı. – B., 1960. – S. 12.

10. Məmmədova A.Z., Xəlilova L.A. Fondumuzun nadir nəşrləri və qiymətli kolleksiyaları. – B.: Elm, 1988. – S. 21-28.

11. Muradova M.Q. Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi Kitabxanası ilə Yaxın və Orta Şərq ölkələrinin beynəlxalq kitab mübadiləsi. – B.: Elm, 1988. – S. 44-51.

Г. Т. ВЕРДИЕВА

Из истории становления Фонда Восточной Литературы Центральной научной библиотеки ИАН Азербайджана

Резюме

В статье исследуется возникновение первичной коллекции восточных книг в первом исследовательском учреждении в истории Азербайджана – в Обществе изучения и обследования Азербайджана. Отмечается, что это Общество, в котором особое внимание было уделено библиографическим исследованиям, стало последующей базой для Академии Наук Азербайджана. В статье подчеркивается неопределимый вклад профессора А.Багрия в развитие библиографического дела в Азербайджане. В статье последовательно анализируются этапы развития библиотеки, самые важные книжные коллекции, имеющие значение в обогащении Фонда Восточной Литературы.

Статья снабжена богатым фактическим материалом, раскрывающим содержание Фонда Восточной Литературы, ссылками на архивные материалы и научные литературы.